

LYGINAMOSIOS EUROPOS VISUOMENIŲ ISTORIJOS METMENYS

Marc Bloch

I

Pradžioje¹ norėčiau pašalinti šiokią tokią dviprasmybę, kad vėliau išvengčiau pajukos. Kreipiuosi į jus ne kaip koks naujos panacėjos atradėjas. Lyginamasis metodas yra labai pajėgus, ir, mano įsitikinimu, šiandien istorijos tyrimų srityje neišvengiamai vienas svarbiausių ir skubiausiai sprendinų uždavinių – šį metodą tobulinti ir jį kuo plačiau taikyti. Vis dėlto šis metodas nėra visagalis – moksle stebuklų nebūna. Ir šio metodo naujai išrasti nebereikia. Jis jau seniai įrodė savo naudą ne vienoje humanitarinių mokslų srityje. Ne sykį siūlyta šį metodą taikyti politinių, ekonominių ir teisinių institucijų istorijos tyrimams². Ta-

čiau akivaizdu, kad dauguma istorikų nėra iki galo juo įtikėję – jie mandagiai linksi galvomis, bet paskui ir vėl sėda prie savo darbų, nė per nago juodymą nepakeitę senųjų įpročių. Kodėl taip yra? Be abejo, todėl, kad jiems pernelyg lengvai leista patikėti, kad „lyginamoji istorija“ yra istorijos filosofijos ar bendrosios sociologijos dalykas, o tai disciplinos, kurias darbštus istorikas, nelygu jo įsitikinimai, arba pamaldžiai gerbia, arba skeptiškai atmeta, bet kurių paprastai vengia; metodas jam privalo būti techninė, įprasta, patogi ir pozityvių rezultatų galinti duoti priemonė. Lyginamasis metodas yra būtent toks, tačiau nesu tikras, ar iki šiol pavyko tai pakankamai įrodyti. Jis gali ir turi prasišmelkti į tyrimus, kuriuose svarbios detalės. Nuo to priklauso šio metodo ir galbūt mūsų mokslo ateitis. Norėčiau čia, priešais jus ir jūsų padedamas, aiškiai apibrėžti šį puikų instrumentą ir jo taikymo galimybes, taip pat keliais pavyzdžiais parodyti, kokios esminės naudos galima iš jo tikėtis ir, galų gale, pateikti kelias praktines jo taikymą palengvinančias priemones.

Kadangi bendrauju su medievistų auditorija, pirmenybę teiksiu pavyzdžiams iš epochos, kuri šiais laikais pelnytai ar nepelnytai vadinama Viduramžiais. Tačiau,

¹ Šio straipsnio pagrindas – pranešimas, skaitytas praėjusių metų [1928 – red. past.] rugpjūčio mėn. Osle, VI Tarptautiniame istorijos mokslų kongrese (Viduramžių sekcijoje). Šį pranešimą papildžiau medžiaga, kurią dėl laiko stokos buvau priverstas praleisti.

² Neturiu ketinimo pateikti išsamią bibliografiją (čia tam ne vieta), tačiau norėčiau paminėti Henri Pirenne prakalbą V Tarptautiniame istorijos mokslų kongrese (*Pranešimų rinkinys*, p. 17–32), kuri ypač reikšminga tuo, kad joje apibūdinamas istoriko, užsiimančio nacionaline istorija, mąstymas; taip pat iš *Revue de Synthèse*, neskaitant Louis Davillé straipsnių (t. XXVII, 1913), parengtų vadovaujantis kiek kitokia dvasia, nei čia pateikiamas tyrimas, norėčiau paminėti Henri Sée (t. XXXVI, 1923; straipsnis perspausdintas rinkinyje *Science et philosophie de l'histoire*, 1928), taip pat Henri Berr svarstymus (t. XXXV, 1923, p. 11). Kaip sėkmingus lyginamosios istorijos bandymus priminčiau puikų politinės istorijos srities Ch.-V. Langlois straipsnį *The comparative history of England and France during the Middle-Ages*, *English Historical Review*, 1900 ir ke-

lias kiek kitos srities ištraukas iš Henri Pirenne veikalo *Villes du moyen âge*.

savaime suprantama, toliau pateikiamas įžvalgas, *mutatis mutandis*, būtų galima pritaikyti ir moderniomis vadinamoms Europos visuomenėms. Tad neketinu visiškai atsisakyti aliuzijų į jas.

II

Šiandien dažnai vartojamas žodžių junginys „lyginamoji istorija“ neišvengė beveik visų dažnai vartojamų žodžių likimo – prasmės poslinkių. Iš karto atmeskime tam tikrus akivaizdžiai netinkamus vartosenos atvejus. Tačiau net ir atmetus šias klaidas, dviprasmybė išlieka – žodžių junginys „lyginamasis metodas“ humanitarinių mokslų srityje beveik nuolat taikomas dviem labai skirtingiems intelektualiniams veiksams nusakyti. Panašu, kad tik kalbininkams rūpi juos rūpestingai atskirti³. Tačiau ir mes pasistenkime juos atskirti, šį kartą žvelgdami iš istorikų perspektyvos.

Visų pirma, ką mūsų tyrimų srityje reiškia „lyginti“? Be abejo, tai – iš vienos ar kelių skirtingų socialinių aplinkų pasirinkti du reiškinius (ar daugiau), kurie iš pažiūros turi tam tikrų panašumų, aprašyti jų raidą, nustatyti panašumus ir skirtumus, ir, kiek tai įmanoma, juos paaiškinti. Tad, kalbant iš istoriko perspektyvos, būtinos dvi sąlygos, kad turėtume reikalą su lyginimu – tam tikras stebimų faktų panašumas (tai savaime suprantama) ir tam tikras socialinių aplinkų, kuriose jie pasireiškė, skirtumas. Pavyzdžiui, jei tyrinėju Limuzino feodalinę struktūrą, turėsiu nuolat naudotis duomenimis iš vienos ar kitos senjorijos, paprastai tariant – juos lygin-

ti. Vis dėlto man nesusidarys įspūdis, kad užsiimu tuo, kas techniniu žargonu vadinama lyginamąja istorija – mat skirtingus savo tyrimo objektus imsiu iš tos pačios visuomenės elementų, kurie sudaro vieną bendrą visumą. Praktiškai ši „lyginamosios istorijos“ vartoseną galiausiai pradėta taikyti beveik išskirtinai reiškinių abipus kotos nors valstybės ar nacionalinės sienos sugretinimui. Iš visų socialinių kontrastų akivaizdžiausios būtent politinės ar nacionalinės priešpriešos. Tačiau vėliau pamatysime, kad tai pernelyg šiurkštus supaprastinimas. Pakanka tik pažiūrėti į socialinių aplinkų skirtumo sąvoką, kuri vienu metu yra ir lanksti, ir tiksli.

Taip suprantama lyginimo procedūra būdinga visiems šio metodo aspektams. Tačiau, priklausomai nuo numatyto tyrimo lauko, ji gali būti taikoma dviem visiškai skirtingais būdais tiek vertinant pagal pasirinktus principus, tiek pagal gaunamus rezultatus.

Pirmasis atvejis: pasirenkamos visuomenės, kurias laiko ir vietos požiūriu skiria dideli atstumai, tad akivaizdu, kad stebimų tarpusavio analogijų ar tam tikrų reiškinių neįmanoma paaiškinti nei tarpusavio įtaka, nei bendra kilme. Pavyzdžiui (jau nuo senų laikų, kai P. Lafitau iš Kristaus draugijos savo skaitytojus ragino lyginti „laukinių amerikiečių papročius“ su „pirmųjų“ visuomenių papročiais⁴, tai labiausiai paplitęs šio lyginimo būdo tipas), lyginamos Viduržemio jūros baseino civilizacijos (graikų arba romėnų) ir vadinamosios

³ Visų pirma žr. A. Meillet, *La méthode comparative en linguistique historique*, 1925, iš kurio perėmiau bendro pobūdžio idėją apie dvi metodo formas.

⁴ *Mœurs des sauvages américains comparées aux mœurs des premiers temps*, Paryžius, 1724; apie šį veikalą, plg. Gilbert Chinard, *L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature française aux XVIIe et XVIIIe siècles*, 1913, p. 315 ir toliau.

„pirmąsias“ mūsų laikų visuomenės. Antai ritualas, kuris būdavo atliekamas Romos imperijos gyvavimo pradžioje, visai greta Romos, ant vaizdingos Nemi ežero pakrantės, to palyginti rafinuoto pasaulio papročių kontekste dėl savo žiauraus keistumo buvo savotiškas akibrokštas: nedidukės Dianos šventyklos šventiku galėjo tapti kiekvienas norintis, tereikėjo įvykdyti vieną sąlygą – nužudyti tą, į kurio vietą pretenduojama. „Jei galime parodyti, kad barbariškas paprotys, panašus į praktikuojamą Nemi, egzistavo ir kitur, jei galime išskirti tokio instituto atsiradimo motyvus, įrodyti, kad tais motyvais plačiai ar net visuotinai vadovautasi visuomenėse, kuriose įvairiomis aplinkybėmis sukurama gausybė skirtingų konkrečių institutų, kurie vis dėlto turi bendrų panašumų, galiausiai, atsekti jų veikimą iki pat klasikinių Antikos laikų ... tai galime daryti pagrįstą išvadą, kad labai senais laikais Nemi kunigystės institutas atsirado dėl tų pačių motyvų.“⁵ Toks buvo išeities taškas, kurį pasirinko *Aukso šakelės* autorius savo milžiniško masto tyrimui; tai iškilus ir pamokomas tyrimo, visapusiškai pagrįsto iš visų keturių pasaulio pašalių surinktais liudijimais, pavyzdys. Taip suprantamas lyginamasis tyrimas buvo be galo pravartus ir visokeriopai naudingas. Visų pirma, kalbant būtent apie Viduržemio jūros regiono senovę, reikia pasakyti, kad dėl humanistinio švietimo esame pratę Romą ir Graikiją įsivaizduoti pernelyg panašią į mus; o štai etnologų atliekami palyginimai, sukėlę savotišką intelektualinį smūgį, atkuria skir-

tybės, egzotiškumo pojūtį, kuris yra būtina bet tokio sveiko praeities supratimo sąlyga. Esama ir bendresnio pobūdžio naudos. Tai galimybė, pasiremiant analogija grindžiamomis hipotezėmis, užpildyti tam tikras turimų šaltinių spragas, atverti naujas tyrimų kryptis, kurioms idėją pakuždėjo būtent palyginimas, be to, tai galimybė paaiškinti daugybę atgyvenų, kurių iki tol paaiškinti buvo neįmanoma. Šiuo atveju omenyje turiu papročius, kurie išsilaikė ir išsikristalizavo jau pranykus pradinėms psichologinėms aplinkybėms, kuriomis jie atsirado, ir kurie atrodytų visiškai nesuvokiamo keistumo, jei panašių atvejų kitose civilizacijose tyrimas nebūtų leidęs tiksliai atkurti šių pranykusių aplinkybių – toks ir yra ritualinės Nemi žmogžudystės atvejis⁶. Viena žodžiu, šis plataus užmojo lyginamasis metodas iš esmės yra krevių interpoliacijos procedūra. Jo postulatą, taip pat ir išvadą, prie kurios jis visada grįžta, – tai pamatinė žmogaus dvasios vienvė arba, kitaip tariant, intelektualinių išteklių, kuriais per savo istoriją disponavo žmonija (ypač pirmąsias žmonijas), laikais, kai, sero Jameso Frazerio žodžiais, „ji dar negrabiai kūrė savo gyvenimo filosofiją“, monotonija ir stebėtinai skurdas.

Tačiau egzistuoja ir kitas lyginimo būdas – lygiagrečiai lyginti artimas ir viena laikės visuomenės, kurios nuolat viena kitą veikė ir kurių raidai, būtent dėl artumo ir sinchroniškumo, įtaką darė tos pačios pagrindinės ir bent iš dalies bendros kilmės priežastys. Istorijos tikrąja to žodžio pra-

⁵ J. Frazer, *The Golden Bough*, 3-ias leid., t. I, p. 10. A. Meillet pirmiau nurodytame veikle pateiktas pavyzdys skiriasi. Jis paremtas pasakų apie gyvūnus tyrimų medžiaga.

⁶ Tačiau, suprantama, negana paprasčiausiai konstatuoti „išlikimą“. Reikia suprasti – įdomus ir aiškinimo reikalaujantis faktas yra būtent tai, kad ritualas ar institucija išliko, nors ir akivaizdžiai nedera prie naujų aplinkybių.

sme atveju tai istorinės kalbotyros (pavyzdžiui, indoeuropiečių kalbų kalbotyros) atitikmuo, o štai lyginamoji istorija bendrais bruožais daugiau ar mažiau atitinka bendrąją kalbotyrą. Tačiau nesvarbu, ar kalbame apie istoriją, ar apie kalbą, vis dėlto panašu, kad iš dviejų lyginamojo metodo tipų moksliniu požiūriu turtingiausias yra tas, kurio horizontas ribočiausias. Jis leidžia griežtai klasifikuoti ir atlikti sugretinimų kritiką, taip pat galima tikėtis, kad jis leis prieiti prie faktinių išvadų, kurios yra ir mažiau hipotetinės, ir gerokai tikslesnės⁷. Būtent tai pasistengsiu parodyti; nes, savaime suprantama, kaip tik šiai metodologinei formai priklauso ir palyginimas, kurį siūlau atlikti su skirtingomis Europos (ypač Vakarų ir Vidurio Europos) visuomenėmis – t. y. su sinchroniškėmis, viena kitai vietos atžvilgiu artimomis ir kilusiomis jei ir ne iš vieno, tai bent iš kelių bendrų šaltinių, visuomenėmis.

III

Interpretuoti galima pradėti tik prieš tai nustačius reiškinį. Lyginamojo metodo

⁷ Matyti, kad pirmųjų visuomenių tyrimuose šiandien linkstama pateikti griežtesnį lyginamų visuomenių klasifikavimą; nėra jokių priežasčių, dėl kurių šioms visuomenėms (kaip ir kitoms) nebūtų galima taikyti antrojo metodo tipo, kurį mėginu čia išdėstyti. Be to, akivaizdu, kad tam tikrų riboto horizonto lyginamosios istorijos pranašumų, kurie bus nurodyti vėliau (tyrimų pasiūlymai, įspėjimas dėl vietinių pseudopriežasčių), turi ir kita metodo forma. Abu šio metodo aspektai turi bendrų savybių, tačiau tai nereiškia, kad nebūtina juos rūpestingai skirti. Sakralizuoto karaliaus instituto Europoje tyrimas pateikia vieną labai aiškų neprilygstamos lyginamosios etnografijos naudos ir kartu jos ribotumo pavyzdį. Viena vertus, tik ji gali užvesti ant kelio, leidžiančio atrasti psichologinį šio reiškinio aiškinimą; tačiau patirtis rodo, kad ji visiškai negali atskleisti visų tikrovės aspektų; bent jau tai mėginau įrodyti savo knygoje *Les Rois Thaumaturges*, ypač p. 53 ir p. 59.

nauda pasireiškia jau iš pat pradžių, atliekant šį pradinį veiksmą. Tačiau turbūt būtų galima paklausti, ar, norint „nustatyti“ istorinius faktus, tikrai verta tiek vargti? Apie juos žinome ir sužinoti galime tik iš dokumentų, tad ar tam, kad juos išskeltume į paviršių, pastatytume juos sau prieš akis, nepakanka tiesiog skaityti tekstus ar archyvinę medžiagą? Taip, be abejonės, tačiau skaityti irgi reikia mokėti. Dokumentas yra liudytojas, kuris, kaip ir dauguma liudytojų, kalba tik tada, kai jo klausia. Parengti klausimus yra sudėtingiausia užduotis. Būtent šioje situacijoje istorikui, dirbančiam savotišką amžino išteisinio tyrimo teisėjo darbą, lyginimas teikia pačią vertingiausią pagalbą.

Mat labai dažnai vyksta štai kas: konkrečioje visuomenėje vienas ar kitas fenomenas pasireiškė tokiu mastu ir turėjo tokių didelių ir akivaizdžių pasekmių (ypač politikos srityje), kad paprastai tokio pobūdžio tąsą mūsų šaltiniuose užčiuopti lengviausia ir istorikas jų pražiūrėti tiesiog negali, nebent būtų visiškai aklas. Bet pereikime prie kaimyninės visuomenės. Galbūt joje būta panašių ir beveik tokio pat stiprumo bei masto įvykių, tačiau arba dėl mūsų turimų dokumentų būklės, arba dėl kitokios socialinės ir politinės sanklodos jų poveikio iš karto pastebėti neįmanoma. Ir galbūt ne dėl to, kad poveikis buvo ne toks reikšmingas. Tačiau jis veikė kažkur giliai, kaip kokia paslaptinga organizmo liga, kuri metų metus lieka neišaiškinta, nes aiškūs simptomai pasireiškia vėlai, o kai padariniai galiausiai išryškėja, ją atpažinti vis dar be galo sunku, nebent stebėtojas sugebėtų matomus rezultatus susieti su pradine, bet pernelyg tolima priežastimi. Sakytumėt, visa tai tik teorinė hipotezė?

Norėdamas įrodyti, kad taip nėra, turiu pateikti pavyzdį iš savo paties tyrimų. Save miniu apgailestaudamas, tačiau retas tyrinėtojas besivargina aprašyti savo kelius ir klystkelių, ir literatūroje nepavyko rasti jokio pavyzdžio, kuriuo galėčiau pakeisti savo asmeninę patirtį⁸.

Ypač geras pavyzdys iš Europos agrarinės istorijos būtų maždaug nuo XVI a. pradžios iki pačios XIX a. pradžios didžiajai Anglijos daliai būdingas reiškiny – plataus užmojo *enclosures*, aptvėrimų judėjimas, kurį pagal jo dvejetainį pavidalą (bendruomeninės žemės ir dirbamosios žemės) iš esmės būtų galima apibūdinti taip: tai kolektyvinių servitutų išnykimas ir žemės ūkio individualizavimas. Aptarkime čia tik dirbamosios žemės aptvėrimo atvejį. Pradinis taškas yra tvarka, pagal kurią dirbama žemė, vos tik nuo jos nuimamas derlius, būdavo paverčiama ganykla ir taip tapdavo bendruomeninio naudojimo žeme, o ją apsėjus ar jei joje dar buvo laikomas derlius, atsižvelgiant į jos dirbimo ritmą, būdavo taikomos taisyklės, skirtos apsaugoti kolektyvinius interesus; galutinis taškas – griežto asmeninio valdymo būklė. Visi šios didžios metamorfozės aspektai patraukia ir sulaukia mūsų žvilgsnį: ginčai, kuriuos ji kėlė per visą savo istoriją; galimybė gana nesunkiai susipažinti su dauguma dokumentų (parlamento dokumentų, oficialių tyrimų ataskaitų), suteikiančių žinių apie ją; jos ryšys su politine istorija, nes parlamento raida buvo jai palanki, turint omenyje, kad didieji žemvaldžiai daly-

vavo parlamento veikloje, – sukėlė grįžtamąjį smūgį ir prisidėjo prie to, kad *gentry* (naujosios diduomenės) galia buvo dar labiau įtvirtinta; galimi jos ryšiai su dviem akivaizdžiais Anglijos ekonominės istorijos faktais, t. y. su kolonijine ekspansija ir pramonine revoliucija, prie kurių abiejų ji galbūt prisidėjo (dėl to būta abejonių, tačiau mums pakanka to, kad šiuo klausimu vyko diskusijos); galiausiai ji turėjo privilegiją paveikti ne tik socialinius aspektus, kuriuos niekada nėra lengva apčiuopti, bet ir pačius akivaizdžiausius peizažo elementus, dėl kurių Anglijos kaimuose, kurie kadaise buvo atviri kiek akys užmato, visur iškilo tvoros ir gyvatvorės. Dėl to nėra tokios Anglijos istorijos sintezės, kad ir kokia elementari ji būtų, kurioje nebūtų vietos aptvėrimams.

Dabar pažvelkime į Prancūzijos istoriją (nesvarbu, kad tai bus ekonomikos istorija). Joje nerasime nė menkiausios užuominos apie tokio pobūdžio judėjimus. Tačiau jie egzistavo. Šiandien (ir už tai visų pirma turime būti dėkingi Henri Sée) pradedame juos atpažinti; vis dėlto mes dar nesugebame tinkamai įvertinti jų masto ir, maža to, pakankamai aiškiai suvokti šios raidos skirtumų; ši raida Prancūzijos ir Anglijos visuomenių atveju vienu metu yra ir panaši, ir kitokia. Tačiau pastarąją įžvalgą trumpai susklauskime; jei tinkamai taikome lyginamąjį metodą, kontrastai išryškėja tik vėliau – tai antrasis etapas, o mes dar tik pradėjome atradimų etapą. Reikia pasakyti, kad iki šiol į kolektyvinių servitutų išnykimą Prancūzijoje dėmesys atkreiptas tik kalbant apie tuos laikus ir tas vietas, kur, kaip Anglijoje, šis reiškiny aiškiai atsispindėjo oficialiuose tekstuose ir dėl to jį buvo nesunku paste-

⁸ Tuo, kas bus netrukus išdėstyta, noriu užbėgti už akių ir iš anksto pateikti agrarinių sistemų tyrimo, kurį vykdau jau ilgą laiką, rezultatus. Šio tyrimo išvados buvo pristatytos kitoje šio kongreso sekcijoje (panašiai pasielgsiu ir kiek vėliau, aptardamas Meitzeno teorijas).

bėti: tai XVIII a. vadinamieji *Ediktai dėl aptvėrimų* (pranc. *édits de clôture*) ir tyrimų, vykdytų prieš juos ar po jų, ataskaitos. Vis dėlto ta pati transformacija vyko ir kitame Prancūzijos regione, apie kurį šiuo klausimu, kiek man žinoma, niekada nerašyta. Turiu omenyje Provansą. Ir visa tai palyginti ankstyvais šimtmečiais – XV a., XVI a. ir XVII a. Labai tikėtina, ji buvo labiau įsišaknijusi ir veiksmingesnė nei didžiojoje dalyje šiauresnių regionų, kuriuose šis reiškinys tyrinėtas ne vieną kartą; deja, ši transformacija vyko tokiu metu, kai ekonominis gyvenimas, ypač kaimo vietovėse, nedomino nei rašytojų, nei valdytojų, be to, ji nepakeitė peizažo koku nors aiškiai matomu būdu (nors kolektyviniai servitutai išnyko, aptvėrimai statomi nebuvo), tad šią transformaciją buvo nesunku pražiūrėti.

Ar jos atgarsis Provanse buvo toks pats kaip Anglijoje? Kol kas to nežinau. Toli gražu netikiu, jog visus angliškojo proceso elementus galima rasti ir prie Viduržemio jūros krantų; priešingai, man ypač didelį įspūdį palieka tai, kad Viduržemio jūros baseine susiformavusių žemės ūkio valdų išvaizda gerokai skiriasi nuo šiaurinių (dėl to, kitaip nei Anglijoje, žemės plotai nebuvo perdalyti, nebuvo ir vadinamojo *remembrement* – žemės valdų ir kaimų perkėlimo), skiriasi ir ypatingos žemės ūkio praktikos (visų pirma sezoninis gyvulių pervarymas į kitas ganyklas). Dėl to susiklostė tokios socialinės aplinkybės, kurios analogų Anglijos kaimuose neturi (visų pirma turiu omenyje stambųjų gyvulių augintojų, vadinamųjų *nourriguiers*, ir kitų gyventojų klasių susipriešinimą). Vis dėlto be galo įdomu matyti šį reiškinį, kuris iki šiol laikytas pirmiausia paplitusiu

aukštesnėse platumose, savitais bruožais pasireiškiantį viename iš Viduržemio jūros baseino kraštų. Negana to, Provanse jį pastebėti nesunku – pažvelgus iš arčiau, gana gausūs rašytiniai šaltiniai leidžia atsekti jo pėdsakus – tai ir grafystės įstatai, svarstymai bendruomenėse, procesai, kurių trukmė ir peripetijos išraiškingai byloja apie to, kas pastatyta ant kortos, rimtumą. Tačiau šiuos tekstus reikia surasti ir sudėti į vieną vietą. Man tai pavyko padaryti ne dėl to, kad esu puikiai susipažinęs su vietos dokumentais; toli gražu – aš juos išmanau ir visada išmanysiu gerokai prasčiau nei eruditai, kuriems Provanso istorija yra jų kasdinių tyrimų laukas. Tik šie mokslininkai galėtų iš tiesų išnaudoti šią gyslą, kurią pats galiu tik parodyti. Vienintelis mano pranašumas prieš juos yra labai kuklus ir visai neasmeniškas. Esu skaitęs veikalų apie Anglijos *enclosures* ar apie analogiškas agrarines revoliucijas kitose Europos šalyse, ir stengiausi iš jų pasisemti įkvėpimo. Žodžiu, pasinaudojau pravarčia virgule tai gyslai rasti – lyginamuoju metodu.

IV

Pereikime prie aiškinimo klausimo.

Akivaizdžiausia nauda, kurią gali teikti dėmesingas skirtingų ir artimų visuomenių faktų lyginimas, yra ta, kad lyginimas leidžia nustatyti įvairius įtakos, kurią šios žmonių grupės darė viena kitai, aspektus. Tinkamai vykdomi tyrimai neabejotinai parodytų, kad Viduramžių visuomenės viena iš kitos gana dažnai perimdavo įvairių dalykų – visa tai iki šiol buvo atskleista palyginti neišsamiai. Toliau pateiksiu vieną pavyzdį, kuris viso labo tėra darbinė hipotezė.

Karolingų monarchijai, palyginti su Merovingų monarchija, po kurios ji atėjo, būdingos visiškai originalios ypatybės. Bažnyčios akimis, Merovingai visada tebuvo paprasti pasauliečiai. Tačiau Pipinas ir jo palikuonys, ateidami į sostą, būdavo patepami šventais aliejais ir taip būdavo pažymimi šventu ženklu. Merovingai, tikintieji, kaip ir visi to meto žmonės, vienas po kito Bažnyčią valdė, turtino ir ja naudojosi. Jie niekada pernelyg nesirūpino, kaip viešąją galią palenkti Bažnyčios priesakų vykdymui. Su Karolingais padėtis visai kita. Nors jie, tiesa, savo valdymo laikais nesidrovėjo nurodinėti dvasininkijai ir Bažnyčios turtą naudoti politiniams tikslams, jie akivaizdžiai manė turintys pareigą pasiekti, kad žemėje viešpatautų Dievo įstatymai. Jų teisė buvo iš esmės religinė ir moralizuojanti; prieš kurį laiką viename laikraštyje skaitydamas Nedždo vahabitų emyro nutarimą, buvau priblokštas jo panašumo su pietistine Karolingų kapituliarijų literatūra. Didieji karalių ar imperatorių dvariškių susirinkimai menkai tesiskyrė nuo bažnytinių. Galų gale, Merovingų laikais protekcijos santykiai, kurie jau tada visuomenėje buvo labai svarbūs, liko įstatymų paraštėse – jiems įstatymuose dėmesio tradiciškai neskirta. Tačiau Karolingai šiuos ryšius pripažino, juos sankcionavo, įtvirtino ir ribojo atvejus, kuriais rekomenduotasis asmuo gali apleisti savo senjorą; jie siekė panaudoti asmeninius ryšius viešosios tvarkos įtvirtinimui – tai buvo branginamas ir kartu trapus jų nuolatinio siekio dalykas: „Tegu kiekvienas valdovas taiko prievartos priemones savo pavaldiniams, kad šie vis labiau paklustų ir pritartų imperatoriaus paliepimams ir nurodymams“⁹ – ši

frazė iš 810 m. kapituliarijaus yra išraiškingas imperijos socialinės politikos sąvadas.

Be abejo, gerai paieškoję Merovingų Galijoje galėtume rasti vienos ar kitos tokio pobūdžio ypatybės užuomazgų. Bet ne mažiau teisinga ir tai, kad, žvelgiant vien į Galiją, Karolingų valstybės atsiradimas mums atrodo beveik kaip sukūrimas *ex nihilo*. Tačiau pažvelkime į teritorijas už Pirėnų. Matome, kad jau nuo VII a. barbarų Europoje karaliai gauna, kaip liudija Ervigas, vienas iš jų, „visų švenčiausiąjį patepimą“¹⁰. Tai buvo vestgotų karaliai, itin religingi monarchai, užsibrėžę pasiekti, kad valstybės pastangomis triumfuotų Bažnyčios galia – Vestgotų monarchija; bažnytiniai susirinkimai, kuriuos buvo galima supainioti su politiniais susirinkimais Ispanijoje; įstatymai, kuriuos labai seniai pakeitė senjoro ir kliento santykiai¹¹, o šiais žmonių tarpusavio ryšiais buvo linkstama grįsti karinę struktūrą¹²; tokie buvo vestgotų valdovų įstatymai. Natūralu, kad šalia šių analogijų nesunku rasti ir skirtumų. Pagrindinis skirtumas – kitaip nei VII a. gotų valdovai, pirmieji Karolingai valdė Bažnyčią, o ne buvo jos valdomi. Vis dėlto panašumai stulbina. Ar juos dera

obædiant et consentiant mandatis et præceptis imperialibus.

¹⁰ Dvyliktasis Toledo susirinkimas (681), karaliaus Ervigo laiškas: Mansi, t. XI, col. 1025.

¹¹ C. Sánchez-Albornoz surinkti tekstai, *Las beheterias*, in *Anuario de historia del derecho español*, t. I, 1924, pastabos p. 183, p. 184 ir p. 185. Sánchez-Albornoz tyrime itin aiškiai ir išsamiai išdėstomas vestgotų *patrocinium*. Ypač verta atkreipti dėmesį į *Codex Euricianus*, CCCX ištrauką, kuri iš pradžių taikyta bucelarijams (lot. *buccellarius*) ir vėliau vėl pasirodo *Lex Reccessuidiana*, V, 3, 1, bet jame žodis *buccellario* pakeičiamas platesne formuluoete (*en quem in patrocinio habuerit*).

¹² Ervigo (680–687 m.) teisė, rink. *Lex Visig.*, IX, 2, 9, red. Zeumer, in-4, p. 378; plg. Sánchez-Albornoz, *loc. cit.*, p. 194.

⁹ *Cap.*, Nr. 64, c. 17 (red. Borelius): *Ut unusquisque suos iuniores distringat ut melius ac melius*

vertinti tik kaip padarinį panašių priežasčių, veikiančių iš abiejų pusių ta pačia kryptimi ir kurių pobūdį šiuo atveju reikėtų patikslinti? Ar veikiau (kadangi su vestgotais susiję faktai, savaime suprantama, akivaizdžiai ankstesni už faktus, susijusius su frankais) derėtų manyti, kad konkrečią karaliaus valdžios ir jo vaidmens sampratą, tam tikras idėjas, susijusias su vasalinės visuomenės struktūra ir jos palenkimu valstybės tikslams, pradžioje iškilusias Ispanijoje ir ten perkeltas į teisinius tekstus, sąmoningai perėmė frankų karalių aplinka bei patys karaliai? Suprantama, tam, kad turėtume teisę pateikti pagrįstą atsakymą į šį klausimą, reikėtų atlikti išsamų tyrimą, tačiau čia to padaryti negalėsiu. Tuo tyrimu pirmiausia reikėtų nustatyti, kokiais kanalais vestgotų įtaka galėjo persismelkti į Galiją. Keli visiems žinomi faktai leidžia spręsti, kad įtakos hipotezė gana tikėtina. Nėra abejonių, kad šimtmečiu po arabų užkariavimo frankų karalystėje gyvavo ispanų diaspora. Dauguma pabėgėlių *de partibus Hispaniae*, Karolio Didžiojo ir Liudviko Pamaldžiojo įkurdintų Septimanijoje, buvo paprasti, nekilingi žmonės; tačiau tarp jų būta aukštosioms klasėms priklausiusių žmonių (*majores et potentiores*) bei kunigų, t. y. asmenų, kurie išmanė šalies, kurią buvo priversti palikti, politinius ir religinius papročius¹³. Keli į Galiją pabėgę ispanai padarė svaiginamą bažnytinę karjerą – Klaudijus iš Turino, Agobar-

das iš Liono, suvienijęs teisę frankų žemėse (tai jis buvo padaręs savo tėvynėje), ir visų pirma Teodulfas iš Orleano, atvykęs pats pirmasis ir, be abejonės, pats įtakingiausias iš jų. Galų gale, ispanų bažnytinių susirinkimų rinkiniai Karolingų epochos kanonų teisei turėjo tokį poveikį, kurio tikslų mastą dar reikėtų įvertinti, tačiau jo vis viena negalima paneigti. Vėlgį, nekeliu reikalavimo priimti kokį nors sprendimą. Tačiau, tikiuosi, galima pripažinti, kad problemą iškelti verta. Ir tai nėra vienintelė tokio pobūdžio problema¹⁴.

V

Kalbėdamas apie Jėzų ir esenus, E. Renanas rašė: „Istoriniai panašumai ne visada reiškia tarpusavio sąsają.“ Tai tiesa. Pažvelgus atidžiau matyti, kad daugybės panašumų vien pamėgdžiojimu laikyti neįmanoma. Mielai patvirtinčiau, kad šiuos panašumus stebėti įdomiausia, mat, siekiant nustatyti jų priežastis, jie leidžia pažengti pirmyn. Atrodo, kad kaip tik tokiais atvejais lyginamasis metodas istorikams gali suteikti bene daugiausia žadėtosios naudos ir juos užvesti ant kelio ieškant tikrųjų priežasčių, o galbūt, iš pat pradžių, taip pat gali padėti nudirbti labai kuklų, bet būtiną darbą – juos nukreipti nuo tam tikrų kelių, vedančių į aklavietes (o tai be galo svarbu).

Gera žinoma, kas XIV a. ir XV a. Prancūzijoje vadinta generaliniais arba

¹³ *Majores et potentiores: Cap.* Nr. 133 (t. I, p. 263, l. 26). Apie kunigus: *Diplomata Karolin*, t. I, Nr. 217; *Hist. de Languedoc*, t. II, pr. col. 228. Žr. E. Cauvet, *Étude historique sur l'établissement des Espagnols dans la Septimanie*, 1898 ir Imart de la Tour, *Les colonies agricoles et l'occupation des terres désertes à l'époque carolingienne*, in *Questions d'histoire sociale et religieuse*, 1907.

¹⁴ Karolingų monarchija, kuri daug ką perėmė iš kitų, pati buvo mėgdžiojama. Jos įtaka anglosaksų monarchijoms, regis, dar nepakankamai ištirta. Vertingas Helen M. Cam bandymas (*Local government in Francia and England. A comparison of the local administration and jurisdiction of the carolingian Empire with that of the west saxon kingdom*) visos temos dar toli gražu neišsemia.

provinciniais luomais (*Etats généraux* ir *Etats provinciaux*) (vartoju šiuos apibūdinimus patogiai įprastine ir apytiksle jų reikšme, nors žinau, kad su generaliniais ir provinciniais luomais buvo susieta daugybė gradacijų, o iš tiesų *generaliniai* luomai beveik niekada nebuvo suvienyti, o, galų gale, provincijų lygmeniu labai ilgą laiką nebuvo nieko pastovaus). Pastaraisiais metais apie generalinius luomus, ypač apie didžiųjų feodalinių valdų generalinius luomus, parašyta nemažai monografijų¹⁵. Jos yra labai vertingų intelektualinių pastangų išraiška, ypač dėl to, kad turima dokumentacija (bent jau susijusi su ankstyviausiais laikais) beveik visais atvejais nepaprastai skurdi ir nedėkinga; šie darbai leido reikšmingai patikslinti žinias daugybe svarbių klausimų. Tačiau nuo pat pradžių beveik visi jų autoriai susidūrė su sunkumu, kurį pašalinti neturėjo priemonių ir kurio pobūdį net ne visada gebėjo perprasti – turiau omenyje vadinamąją kilmės (genezės) problemą. Sąmoningai pasirinkau šį įprastą istorikams žodį. Jis vartojamas dažnai, tačiau yra daugiaprasmis. Jame susipina dvi skirtingo pobūdžio ir nevienodo masto intelektualinės procedūros; viena vertus, ieškoma ankstesnių institutų (pvz., kunigaikščių ar grafų dvarų), iš kurių esą išsivystė luomai; ir toks tyrimas visiškai pagrįstas ir būtinas; tačiau vėliau reikia (tai antrojo tipo procedūra) dar išskirti priežastis, kurios galėtų paaiškinti tąsą ir naujųjų pokyčių reikšmę, kurios atskleistų, kaip konkrečiu momentu šie tradiciniai institu-

tai transformavosi į luomus, t. y. į politinį ir ypač finansinį vaidmenį atliekančius susirinkimus, sąmoningai suprantančius, kad suvereno ir jo tarybos akivaizdoje turi galią, kuri galbūt subordinuota, tačiau akivaizdžiai skiriasi nuo pastarųjų galios, ir galų gale, labai skirtingais būdais atstovaujančius įvairiausioms šalies socialinėms jėgoms. Daigą iš grūdo išauginti dar nereiškia atskleisti dygimo priežastis. Mat ar galime tikėtis atskleisti šias priežastis, jei liekame Artua (tuo atveju, jei domimės Artua luomais), Bretanėje (jei domimės Bretanės luomais) ar net peržvelgiame visą Prancūzijos karalystę? Žinoma, ne. Taip elgdamiesi tik pasimestume gausių vietinės reikšmės faktų labirintuose; jiems būsime priversti priskirti tokias reikšmes, kurių jie neabejotinai niekada neturėjo, ir taip neišvengiamai pražiūrėsime tai, kas esmingiausia. Nes vienas bendras reiškinys gali turėti tik bendras priežastis; ir jei egzistuoja Europos masto reiškinys, tai yra toks reiškinys, kurį, išsaugodamas jo prancūzišką pavadinimą, pavadinau *États* (luomų) formavimusi. Matome, kaip įvairiais momentais (kurie iš esmės labai artimi laike) visoje Prancūzijoje susiformuoja *États*, tačiau ir Vokietijoje, jos žemėse, susiformuoja vadinamieji *Stände* (įdomu, kad šie du žodžiai turi labai artimas reikšmes), Ispanijoje – *Cortes*, Italijoje – *Parliamenti*. Tik Anglijos parlamento, susiformavusio labai skirtingomis politinėmis aplinkybėmis, atveju raida nepakluso bendram idėjų judėjimui ir nesirėmė dažnai panašiais poreikiais, kurie turėjo didžiausią reikšmę formuojantis tam, ką vokiečiai vadina *Ständestaat* (luominė valstybė). Prašyčiau nesuprasti klaidingai. Visiškai pripažįstu neišmatuojamą monografijų vietos klau-

¹⁵ Plg. H. Prentout, *Les États provinciaux en France*, in *Bulletin of the International Committee of historical sciences*, 1928 m. liepos mėn. (*Scientific reports presented to the sixth international congress of historical sciences*).

simais naudą ir jokių būdu nereikalauju, kad jų autoriai peržengtų savo tyrimų ribas ir vienas po kito pultų ieškoti būdų, kaip išspręsti ką tik nurodytą didžiąją Europos masto problemą. Visiškai priešingai, prašau jų suprasti, kad pavieniui, kiekvienas iš savo pusės, atskirai, sprendimo rasti negalėtų. Pagrindinė paslauga, kurią jie gali mums suteikti, – išryškinti skirtingus politinius ir socialinius reiškinius, kurie jų nagrinėjamoje provincijoje eina prieš *États* arba *Stände* atsiradimą ar po jo, ir kuriuos dėl savo pobūdžio būtų galima laikinai priskirti prie galimų šio atsiradimo priežasčių. Atliekant šį tyrimą jų dėmesį tinkamai pakreips jau kituose regionuose gautų rezultatų analizė, kitaip tariant – tam tikra lyginamosios istorijos dozė. Visumos palyginimas galimas tik vėliau; jis būtų neprasmingas, jei prieš tai nebūtų atlikti su vietos realijomis susiję tyrimai; tačiau tik jis vienas iš masės įsivaizduojamų priežasčių leistų išskirti vienintelį tikrą priežastį, padariusias bendrą įtaką.

Nebūtų sunku pateikti ir kitų pavyzdžių. Pavyzdžiui, man atrodo akivaizdu, kad vokiečių istorikai, tyrinėdami „žemių“ (smulkių valstybių / kunigaikštysčių, kurios susiformavo XII a. ir XIII a. imperijos viduje ir pamažu perėmė didžiausią viešosios galios dalį) formavimąsi, pernelyg dažnai šį reiškinį imdavo vertinti kaip specifiškai vokišką reiškinį; vis dėlto kaip jį atskirti nuo stambių feodalių valdų įsitvirtinimo Prancūzijoje? Dar vienas pavyzdys, parodantis, kad istorikai, kurie pernelyg linkę ieškoti išimtinai vietinių socialinių transformacijų priežasčių, turėtų būti atsargūs – senjorijų raida paskutiniaisiais Viduramžių šimtmečiais ir Naujųjų laikų epochos pradžioje. Tuo metu senjorai, kurių pajamoms

kilo pavojus dėl realiosios piniginių rentų vertės sumažėjimo, pirmą kartą labai aiškiai suvokė nuskurdimo mastą, dėl kurio jau senokai jiems grėsė pamažu netekti turto¹⁶; visose šalyse jie ieškojo būdų apsisaugoti nuo šios grėsmės. Šiuo tikslu jie, priklausomai nuo vietos, pasitelkdavo labai skirtingas ir daugiau ar mažiau veiksmingas priemones, pavyzdžiui, padidindavo kainą tam tikrų atsitiktinių produktų, kurių ji tradiciškai nebūdavo griežtai nustatyta (angliškosios *fines*); ten, kur tai buvo teisiškai įmanoma, nuoma natūra būdavo pakeičiama nuoma pinigais – suma priklausė nuo nuimto derliaus kiekio (dėl to Prancūzijoje labai paplito dalinės nuomos (*métayage*) reiškinys; brutalus žemės nuomininkų (*tenanciers*) turto atėmimas, įvairiose vietose (Anglijoje, Rytų Vokietijoje) užtikrintas labai skirtingo pobūdžio priemonėmis. Pastangos iš esmės buvo visuotinės; jų taikymas, o juo labiau jų sėkmė radikaliai skirdavosi. Tad atliktas

¹⁶ Alenas Šartje (pranc. *Alain Chartier*) 1422 m. parašytame veikalė *Quadriloge investitif* riterio lūpomis prabyla (E. DROZ leid. serijoje *Les Classiques français du moyen âge*, p. 30): „cest avantage ont les populaires que leur bourse est comme la cisterne qui a recueilli et recueilt les eaux et les agoutz de toutes les richesses de ce royaume... car la fieblesce des monnoies leur a diminué le paiement des devoirs et des rentes qu'ilz nous doivent, et l'outrageuse chierté qu'ilz ont mise es virves et ouvraiges leur a creu l'avoir que par chascun jour ilz recueillent et amassent.“ Man dar neteko rasti ankstesnio teksto, kuriame šis dalykas būtų išreikštas taip aiškiai. Tačiau tyrimą vertėtų tęsti. Nes šiuo konkrečiu atveju tai ne tiek momentas, kai šis reiškinys pradėjo rodytis (norint nustatyti šį pradžios tašką, reikėtų nusikelti į dar ankstesnius laikus), o momentas, kai jį pradėta pastebėti (tai pernelyg dažnai užmirštama). Akivaizdu – kol senjorai nesuprato, kad jų gaunami įnašai mažėja, jie neieškojo priemonių, reikalingų šiems nuostoliams išvengti. Šiandien dėl tam tikrų priežasčių galime suprasti, kaip lengvai suinteresuotieji asmenys gali nepastebėti pinigų, kurių nominali vertė lieka nepakitusi, nuvertėjimo, ypač jei tas procesas vyksta palyginti ilgą laiką. Dar sykį pa-našu, kad ekonominė problema darosi psichologinė.

palyginimas rodo, kad įvairių nacionalinių terpių skirtumai labai ryškūs; netrukus pamatysime, kad tai vienas iš jo pagrindinių pranašumų; tačiau tuo pačiu metu jis mus įpareigoja pradiniam postūmyje, kuris atskleidė tokią rezultatų įvairovę, išvelgti Europos masto reiškinį, kurį galima paaiškinti tik europinėmis priežastimis. Mėginti aiškinti Meklenburgo ar Pomeranijos *Gutsherrschaft* (stambiosios dvarų žemėvaldos) susiformavimą tuo, kad žemes perėmė anglų žemvaldys, remiantis vien Meklenburge, Pomeranijoje ir Anglijoje nustatytais faktais, kurie neatsikartoja kitur, būtų tik laiko gaišimas palyginti beprasmiu intelektualiniam žaidimui¹⁷.

¹⁷ Lyginamųjų tyrimų, kurie vieninteliai gali išsklaidyti netikrų vietos priežasčių mirazą, būtinybę labai vykusiai atskleidė A. Brun savo puikioje (nepaisant kelių trūkumų) knygoje *Recherches historiques sur l'introduction du français dans les provinces du Midi*, 1923 (plg. L. Febvre in *Revue de Synthèse*, t. XXXVIII, 1924, p. 37 ir toliau). A. Brun, kaip žinome, įrodė, kad prancūzų kalba Pietų Prancūzijoje imti viršų pradėjo tik nuo XV a. pradžios. Paklauskime, dėl kokių priežasčių, pasitenkindamas neišsamia dokumentų analize, jis nusprendė išplėsti savo tyrimą ir nagrinėti visą Pietų teritoriją, be abejo, nepaisydamas daugybės eruditų patarimo tyrinėti tik vieną regioną, tačiau tyrinėti nuodugniai. „Galbūt nagrinėjant problemą verčiau būtų buvę apsiriboti viena provincija ir išanalizuoti masę atitinkamų dokumentų. Tačiau taikant griežtą metodą kyla didelių aiškinimo klaidų pavojus. Pavyzdžiui, pasirinkus Provansą ir konstatavus, kad prancūzų kalba ten buvo XVI a. naujovė, būtų galima per daug negalvojant sutikti, kad tai politinio susijungimo (1481–1486 m.) pasekmė – o tai netikslu; tačiau ar būtų pastebėta, kad tikroji šio įvykio priežastis buvo ne pats susijungimas, bet ta ypatinga aplinkybė, kad susijungimas įvyko XV a., mūsų istorijos pervartos metu, ir Provansas šitaip dalyvauja bendroje ir sinchroniškoje visų Viduržemio jūros baseino šalių raidoje? Vietos tyrimas reiškia vietinio masto aiškinimus, bet taip būtų pražiūrėtos bendros tendencijos, kurios vienintelės yra svarbios“ (p. xii). Geriau pasakyti neįmanoma. Jau pats A. Bruno tyrimų rezultatas yra puikus liudijimas mano ginamo metodo naudai.

VI

Vis dėlto pasistenkime išvengti nesusipratimo, nuo kurio lyginamasis metodas yra nemenkai nukentėjęs. Pernelyg dažnai įsivaizduojama ar apsimestina teigiama, kad jo dalykas yra viso labo panašumų medžioklė; jis dažnai kaltinamas tuo, kad esą apsiriboja pritemptomis ar pagal reikalingą sukurptomis analogijomis, savavališkai postuluojuojant nežinia iš kur ištrauktą būtiną skirtingų raidos procesų paralelizmą. Beprasmiška klausti, ar kai kuriais atvejais šie priekaištai galejo būti pagrįsti; pernelyg akivaizdu, kad taip taikomas metodas tebtų nevykusi karikatūra. Tačiau šis metodas, jei taikomas tinkamai, gali būti be galo naudingas – jis padeda pastebėti skirtumus, nepriklausomai nuo to, ar tai pradiniai, ar dėl skirtingų aplinkybių susiformavę, nors tas pačias ištakas turintys skirtumai. Veikalo, skirto „parodyti, kuo germanų kalbų raida skiriasi nuo likusių indoeuropiečių kalbų“, pradžioje M. Meillet kadaise pasiūlė, kad viena pagrindinių lyginamosios kalbotyros užduočių galėtų būti pastangos „aiškiai parodyti skirtingų kalbų originalumą“¹⁸. Taip ir lyginamoji istorija turi siekti atskleisti skirtingų visuomenių „originalumą“. Turbūt nė neverta sakyti, kad tai ypatingo subtilumo reikalaujantis darbas, kuriam ypač reikalingas metodinis lyginimas. Savaime suprantama, kad norint ne tik nustatyti (ir ne tik bendrais bruožais), kad du dalykai nepanašūs, bet ir tai, kokiomis konkrečiomis ypatybėmis jie vienas nuo kito skiriasi (o tai ne tik sudėtingesnė, bet ir gerokai įdomesnė užduotis), visų pirma reikia tuos dalykus vieną po kito išnagrinėti.

¹⁸ *Caractères généraux des langues germaniques*, 1917, p. vii.

Pirmiausia reikia pašalinti netikrus panašumus, kurie dažnai tėra homoniminio pobūdžio. O tokie panašumai gali būti klastingi.

Kiek sykių kaip lygiaverčiai reiškiniai vertinti XIII a., XIV a. ir XV a. Anglijos *villainage* ir Prancūzijos *servage* (terminai, reiškiantys baudžiavinius santykius – red. past.)! Suprantama, skubotai pažvelgus į vieną ir kitą institutą nesunku patikėti radus panašumų. Tiek teisininkų nuomone, tiek bendru įsitikinimu, *serf* ir *villain* yra asmenys, neturintys „laisvės“, dėl to kai kuriuose lotyniškuose tekstuose jie vadinami *servi* (anglų autoriai, rašydami prancūzų kalba, nę nedvejodami žodį *serf* vartoja kaip *villain* sinonimą), galų gale, dėl to paties „laisvės“ neturėjimo ir dėl šio vergiško pavadinimo mokyti asmenys juos yra prilyginę romėnų vergams. Paviršutiniška analogija: priklausomai nuo vietos ir laiko laisvės neturėjimo sampratos turinys stipriai kito. *Villainage* institutas yra specifinis angliškas reiškinys. P. Vinogradoffas savo klasikiniu tapusiuame veikalė parodę, kad jo originalios ypatybės kildintinos iš ypatingos politinės aplinkos, kurioje jis susiformavo¹⁹.

Jau XII a. antrojoje pusėje, t. y. gero-kai anksčiau nei kaimyninėje Prancūzijoje, Anglijos karaliai visoje šalyje priverťe pripažinti savo teismų autoritetą. Tačiau toks ankstyvas sprendimas turėjo savo kainą. Dėl tuo metu susiformavusios visuomenės struktūros karališkieji teisėjai privalėjo

paisyti ribų, kurių neturėjo teisės peržengti iki pat Viduramžių pabaigos: jie turėjo laikytis taisyklės niekada nesikišti į senjorų ir asmenų, kurie iš jų nuomojo žemę pagal *villainage* sistemą, t. y. turėjo jiems mokėti mokesčius ir (tai ypač svarbu) atlikti privalomuosius darbus, kurių ir vieni, ir kiti buvo nustatyti laikantis tos valdos (angl. *manor*, kaip Anglijoje buvo vadinama *senjorija*) papročių. Šių žemės nuomininkų padėtis pagal savo kilmę labai skyrėsi – vieni, *villains* tikrąja to žodžio prasme, buvo laikomi laisvais žmonėmis, nes nuo senjoro jie priklausę tik dėl to, kad nuomojo žemę, kad priklausę vadinamajai *villa*; kiti, *servi*, *nativi*, su šeiminingu susaistyti asmeniniais ir paveldimais ryšiais, o tokioje padėtyje tuo metu buvo galima įžvelgti baudžiavinę nelaisvę (*servitude*) požymių. Tačiau kad ir koks būtų jų tradicinis statusas, karališkoji jurisdikcija negaliojo jiems visiems; jų santykiai su senjorais (ir, beje, tik šie santykiai) buvo visiškai nepavaldūs valstybės teismams ir dėl to – šių teismų taikytai ir plėtotai teisei, karalystės *Common Law*. Tai lėmę, kad XIII a. dėl šio bendro neteisnumo (ypač akivaizdaus ir žalingo) šios dvi grupės, kad ir kokie būtų buvę pradiniai jų skirtumai, susiliejo į vieną klasę. Teisininkams tik su dideliu vargu pavyko apibrėžti šią naują grupę, kurią sudarę tokie skirtingi elementai. Tačiau jie labai greitai sutarę laisvaisiais žmonėmis vadinti tik tuos karaliaus pavaldinius, kuriuos jo teismai gynę prieš visus ir nuo visų; ši vartosena ilgainiui perėjo ir į bendrinę kalbą. Tai nauja laisvės samprata²⁰.

¹⁹ *Villainage in England*, 1892. Suprantama, literatūros yra daug, bet, tiesą pasakius, apibendrinamųjų darbų stinga net anglų kalba (tačiau žr. Pollock ir Maitland, *The history of english law*, 2-as leid., t. I, p. 365 ir toliau, ir p. 412, ir sqq.), ką jau kalbėti apie prancūzų kalbą. Dėl to, viliuosi, man bus atleista už neišvengiamą mano dėstymo schemiškumą.

²⁰ Nauja arba atnaujinta. Kalbant apie vergo ir šeiminingo santykius tais laikais, kai egzistavo vergovė tikrąja to žodžio prasme, šeiminingas, suprantama, buvo vienintelis teisėjas. Laisvasis žmogus priklausę

Kadainykščius *villains*, t. y., jei bus leista taip pasakyti, tiesiog paprasčiausius nuomininkus, nustota laikyti *liberi homines* ir jie pradėti painioti su asmenimis, turinčiais paveldimą *servus*, *nativus* statusą, mat jie, kaip ir pastarieji, neturėjo galimybės kreiptis į karaliaus teismus. Du žodžius, *servus* ir *villain*, pradėta vartoti sinonimiškai. Apie 1300 m. tokia praktika jau buvo daugmaž nusistovėjusi. Drauge tam tikros sąlygos, iš esmės taikytos tik nelaisviems asmenims, pavyzdžiui, susijusios santuokos teise, kurios iš principo galėjo būti taikomos tik ankstesniųjų *servi* palikuonims, pamažu (bent jau daugybėje valdų) išsiplėtė ir pradėtos taikyti visiems *villains* naująja šio žodžio prasme. Tokio pobūdžio ir gana dažnas Viduramžių visuomenėse užkratas plito ypač lengvai – šis sutapatinimas buvo neabejotinai neteisėtas, tačiau kaip nuo jo nukentėję asmenys galėjo veiksmingai pasipriešinti, jei pagal apibrėžtį jie teisingumo galėjo ieškoti tik pas senjorą, t. y. pas asmenį, kuriam šis procesas buvo naudingas?

Labai greitai pradėta tvirtinti, kad *villainage*, kaip ir ankstesnioji *servitude* būklė, perduodamas kraujo ryšiais. Šis perėjimas atitiko bendrąsias epochos tendencijas. Jį paspartino viena ypatinga aplinkybė. Kartkartėmis nutikdavo, kad aukšto statuso as-

muo įsigydavo žemę pagal *villainage* (*tenure en villainage*). Savaime suprantama, su šia naujose rankose atsidūrusia žeme buvo susijusios visos prievolės ir atitinkamas neteisnumas, taikyti ir anksčiau, ir kurių pirkėjas negalėjo nepaisyti; visų pirma tai galimybės apginti nuosavybę nuo senjoro karaliaus teismuose nebuvimas. Tačiau pats šios žemės turėtojas – galbūt vienas pasaulio didžiųjų, tad kaip būtų galėjusi kilti mintis jį staiga pažeminti iki nelaisvųjų rango? Tad reikėjo vėl įvesti skirtį tarp žemės ir asmens statuso, ir nutarti *villains* laikyti tik ankstesniųjų nuomininkų palikuonis (tačiau visus palikuonis). Taip sukurta nauja žema kasta. Ji iš esmės buvo apibrėžiama pagal vieną viešosios teisės požymį, kurį teoretikai noriai išreikšdavo taip: pagal santykį su senjoru *villain* yra baudžiauninkas (*serf*) arba vergas (*servus*). Reikia suprasti taip: tarp senjoro ir jo neišterpia niekas, net pats karalius.

Prancūzijoje nebūta nieko panašaus. Karaliaus teismų raida gerokai vėlyvesnė ir veikė visai kitais būdais. Nebuvo didžiųjų teisinių potvarkių, kurie būtų buvę panašūs į Anglijos Henriko II paskelbtuosius. Veiksmai, kurių galėjo imtis karališkuose teismuose besibylinėjantys asmenys, taip pat nebuvo griežtai klasifikuojami (plg. Anglijos *writ*s). Tai padaryta per dažnai vargu ar iš anksto apgalvotų veiksmų seką, kuriais karaliaus žmonės, vienur anksčiau, kitur keleriais metais vėliau, perimdami tai vieną, tai kitą bylą, pamažu užtikrino savo viešpatavimą šalyje. Tačiau dėl lėto tempo ir dėl to, kad bent jau iš pradžių jie nesivadovavo jokių teoriniu planu, jų pergalės persismelkė giliau. Senjorų teisingumas, labai įvairios kilmės galių kratinys, tiek Prancūzijoje, tiek Anglijoje

genties, tautos arba karaliaus teismų jurisdikcijai. Senjorų jurisdikcijos pažanga (kuri, beje, Anglijoje buvo ne tokia visapusiška kaip žemyne), naujos nelaisva laikytos asmeninės ir paveldimos priklausomybės formos raida sušvelnino ankstesniąją sampratą ir panaikino jos teisinę reikšmę, tačiau iš galvų jos visiškai nepašalino. Ją atgaivino valstybės teisingumo renesansas. Taip Viduramžių teisė, savo konstrukcijas pritaikydama prie faktų raidos, daugybę kartų sėmėsi įkvėpimo iš paplitusių ir amžių aptemdytų įvaizdžių. Vėliau pamatysime vieną ypač ryškų pavyzdį (susijusį su vadinamaisiais *villains services*, lažu).

taikytas be galo skirtingų grupių priklausomiems asmenims: kariniams vasalams, miestiečiams, laisviesiems nuomininkams ir baudžiauninkams. Tačiau Prancūzijos monarchija juos vertino kaip vieną visumą. Karaliaus teismai galėdavo palikti galioti arba panaikinti vieno ar kito senjoro sprendimą vienokio ar kitokio pobūdžio byloje; jie reikalaudavo (arba atsisakydavo reikalauti), kad būtų pripažįstama apeliacijos teisė; tačiau visa tai daryta nenustačius jokio principinio skirtumo tarp pavaldinių. Taip tarp senjoro ir jo nuomininko pamažu įsiterpė karaliaus teisėjas. Tad ilgainiui nebuvo priežasčių laisvąjį nuomininką, kurį ir Prancūzijoje vadino *villain*, sutapatinti su baudžiauninku (*serf*). Šios dvi asmenų kategorijos iki pat galo egzistuos viena greta kitos. XII a. Prancūzijos baudžiauninko (*serf*) ir tos pačios epochos Anglijos *servus*, *nativus* ar *théow* teisinės sąlygos buvo labai panašios, tad juos leistina laikyti dviem to paties instituto aspektais. Vėliau Anglijoje susiformuoja *villainage* ir bet kokios paralelės nutrūksta. XIV a. Prancūzijos *serf* ir to paties meto *villain* arba *serf* Anglijoje? Tai dvi visiškai skirtingos klasės. Ar yra prasmės jas lyginti? Taip, be abejo, tačiau šį kartą tam, kad būtų išryškintos jų priešybės, per kurias pasireiškia stebėtini šių dviejų tautų raidos skirtumai²¹.

²¹ Esti ir kitokia, subtilesnė, klaidingų panašumų forma: du institutai dviejose skirtingose visuomenėse, kuriais iš pažiūros siekiama panašių tikslų; tačiau analizė atskleidžia, kad šie tikslai iš tikrųjų be galo skiriasi, o institutai susiformavo dėl visiškai priešingų motyvų. Toks būtų Viduramžių ir moderniojo testamento bei romėnų testamento pavyzdys: pirmuoju atveju tai „individualizmo“ „pergalė“ prieš „seną šeimos komunizmą“, antruoju, priešingai, užtikrinama *paterfamilias* visagalybė, kuri kilusi ne iš „skaidymo“, o kaip tik iš stebėtino „šeimos sutelkimo“. Čia pasinaudojau Durkheimio pa-

Į lyginimo elementus pažvelkime dar įdėmiau. Anglijos dvarų atveju XIII a. ir XIV a. ne visada (turint omenyje realias teises, kurių taikymo tvarka be galo skyrėsi) buvo lengva tiksliai nustatyti, kuriuos asmenis derėjo priskirti prie nuomininkų pagal *villainage* (*tenure en villainage*) ir taip juos rūpestingai atskirti nuo likusios ne menkliau margos masės nuomininkų (*tenures*), kurie buvo laikomi laisvais. Vis dėlto buvo būtina sutarti dėl kai kurių daugiau ar mažiau tvirtų kriterijų, mat reikėjo galimybės nustatyti žemių statusą ir po to, bent iš pradžių, kilmę nuomininkų, kuriuos karalių teismai atsisakydavo ginti, tai palikdami senjorų teismams. Teisininkai, kurie dėjo pastangas norėdami išryškinti šiuos požymius, kartais manydavo, kad jie priklauso nuo prievolių (*services*), kurios turėjo būti atliktos mainais už tą žemę. Jie sukūrė vadinamąjį privalomųjų darbų (*vilains services*, lažo) sampratą²². Sutarta kaip būdingą požymį laikyti tokius žemės ūkio darbus, kai reikėjo atidirbti daug dienų, ir ypač tam tikrą neapibrėžtumą, kai dienų skaičių ar tai, kaip jos bus panaudotos, laisvai nustatydavo senjoras. Taip pat buvo bendrai sutariama, kad prievolę užimti kaimo vyresniojo pareigas (angl. *reeve*, gana panašios į *starosta*, pažįstamas iš rusų romanų, pareigas) taip pat reikėjo vertinti kaip apribojančią laisvę asmenų, kurie šią sunkią prievolę norom nenorom privalėjo vykdyti dėl savo kaip nuominin-

teiktu pavyzdžiu viename iš tobuliausių jo metodologinių tekstų (*Année sociologique*, t. V, p. 375).

²² Ši išraiška turi šokią tokią dviprasmybę. Labai dažnai anglų teisinėje kalboje arba, geriau būtų sakyti – apskritai Viduramžių teisinėje kalboje, *servitium* laikytas ir kaip mokesčio, ir kaip paslaugos tikrąja to žodžio prasme ekvivalentas. Čia laikausi tik ribotos šio žodžio reikšmės.

ko statuso. Anglijos teoretikai ir teisėjai, nustatydami šias normas, nieko naujo neišrado. Jie paprasčiausiai įkvėpimo sėmėsi iš nuo seno Viduramžių visuomenių tiek žemyne, tiek saloje daugiau ar mažiau išplėtotų kolektyvinių įvaizdžių šaltinio. Idėja, kad žemės darbai savaime nesuderinami su laisve, atitinka senus žmogaus dvasios polinkius. Barbarų epochoje jie buvo įvardyti žodžių junginiu *opera servilia*, dažnai taikytu tokio pobūdžio veiklai nusakyti. Nuostata, kad *servus* nuo laisvo nuomininko skiriasi dėl jam privalomo atlikti lažo neapibrėžtumo, kilusi iš pradinės vergo ir kolono priešpriešos, buvo ypač stipri Karolingų epochos Galijoje ir Italijoje. Ji taip iki galo niekada neišnyko. Argi Kapetingų Prancūzijoje lengvatomis nebuvo vadinamos privilegijos, kurios, nors nepanaikindavo valstiečių prievolių, jas apribodavo ir, visų svarbiausia, jas aiškiai apibrėždavo? Kalbant apie prievolę senjorui, nepriklausomai nuo bendros privalomųjų darbų naštos, suteikti vieną ir kitą specializuotą paslaugą, kurią šis nurodys (Anglijoje šią prievolę turėjo tik *reeve* funkciją atliekantys asmenys), Vokietijoje daugybėje vietų ji griežtai sieta su nelaisvais asmenimis; Prancūzijoje ši samprata nebuvo visuotinė, tačiau jos pėdsakų pasitaiko tekstuose, ypač iš XII a.²³ Vis dėlto Prancūzijoje (apsiribosiu vien ja) visos šios idėjos niekad nedavė pagrindo jokiai tiksliai teisei konstrukcijai. Tiesa, viena paskira idėja, toji, pabrėžianti žeminantį žemės darbų pobūdį, jau nuo XIII a. taikyta siekiant nubrėžti aiškesnę nei praityje klases skiriančią liniją.

Tačiau ji nebuvo taikoma griežtoms riboms tarp laisvųjų ir nelaisvųjų nustatyti, kaip Anglijoje; bet buvo viena iš linijų, leidusių atskirti kilmingą asmenį (kuriam draudžiama nusižeminti, mat rankų darbas laikytas tam tikra nusižeminimo forma) nuo vis gausėjančios nekilmingųjų masės, kurią visada sudarė asmenys, iš kurių niekas niekada nebūtų sumąstęs atimti „laisvės“. Vis dėlto argi niekad nebuvo pagundos (taip pat ir Prancūzijoje) nelaisvąjį asmenį apibūdinti pagal darbą, kuriuos jis privalėjo atlikti, pobūdį? Panašu, kad tokio pobūdžio įsivaizdavimas bendrajai nuomonei nebuvo visiškai svetimas. Antai matome, kad maždaug XIII a. pradžioje Gonese (miestelis šalia Paryžiaus) kai kuriuos nuomininkus jų kaimynai laikė baudžiauninkais, nes jie privalėjo atlikti tam tikrus specialiuosius darbus, visų pirma – lydėti kalinius, o tai laikyta negarbingu užsiėmimu. Tačiau karaliui nebuvo sunku pripažinti, kad, teisiškai kalbant, jų laisvė buvo neginčijama²⁴. Joks teisininkas ir joks Prancūzijos teismas niekada nesivadovavo atliekamų darbų kriterijumi, kad apibrėžtų baudžiauninko statusą. Štai čia susiduriame su vienu įtaigiausių aspektų, galinčių išryškinti konstatuotus dviejų giminingų visuomenių skirtumus; tai dvi analogiškų tendencijų pusės; tačiau, viena vertus, jos tebėra skirtingos, amorfiškos ir oficialiai nesankcionuotos, jos pasiklysta toje neraiškioje idėjų ir sentimentų masėje, kuri vadinama viešąja nuomone; kita

²³ Dalį dokumentų esu paminėjęs in *Revue historique du droit*, 1928, p. 49–50.

²⁴ Šiuo klausimu žr. mano straipsnį in *Mélanges d'histoire du moyen âge offerts à M. Ferdinand Lot*, 1925, p. 55 ir toliau, kuriame, deja, suklydau, nepakankamai dėmesio skirdamas faktų iš Anglijos sugretinimui.

vertus, jos plačiai išsikerojusios ir įsikūnijusios per griežtai apibrėžtos formos teisinius institutus.

Mums dar derėtų trumpai sustoti prie klasių Viduramžių visuomenėse istorijos klausimo. Joks kitas tyrimas neleidžia atskleisti tokių gilių šių visuomenių tarpusavio skirtumų, kurie, tiesą sakant, yra tokie dideli, kad jų beveik neįmanoma paaiškinti ir, bent šiuo metu, turime tiesiog apsiriboti jų konstatavimu.

Iš pradžių nusikelkime į maždaug X a. ir XI a. Vakarų ir Vidurio Europą. Beveik visais laikais gajį mintis, kad kilmė lemia didžiulius žmonių skirtumus, ir tuo metu nebuvo svetima. 987 m., kad pateisintų prieš Karolį Lotaringietį, kandidatą į Prancūzijos sostą ir teisėtą Karolingų paveldėtoją, paskelbtą nušalinimą, arkivyskupas Oberonas (ar, galima sakyti, to meto istorikas Richeris, į prelado lūpas įdėjęs kalbą, kuri galbūt sukomponuota iš skirtingų elementų, kurie vis dėlto atitinka laikų dvasią) nurodė pretendento sudarytą rango neatitinkančią santuoką su vasalų klasės atstove²⁵. O koks riterio sūnus būtų galėjęs sau lygiu laikyti baudžiauninko ar kad ir nuomininko sūnų? Vis dėlto neapsigaukime: paveldėjimas kaip teisė kuriantis veiksnys tuo metu dar turėjo palyginti silpną galią. Visuomenę sudarė ne tiek pagal kilmę suskirstytos klasės, kiek gana stipriai susipynusios grupės, kurias siejo tarpusavio priklausomybės ryšiai. Šie protekcijos ir paklusnumo ryšiai laikyti pačiais stipriausiais, kokius tik galima įsivaizduoti. Kalbant apie tą patį Karolio Lotaringiečio atvejį, atkreipkime dėmesį į posūkį, kuris tarsis spontaniškai padaromas

Oberono argumente. Be abejo, vyskupas iš pradžių priekaištuoja Karolingų kunigaikščiui dėl netinkamos santuokos tikrąja to žodžio prasme: „<...> jis vedė moterį iš vasalų tarpo, kuri nebuvo jam lygi.“ Tačiau iš karto, atminęs, kad tos moters tėvas tarnavo Prancūzijos kunigaikščiams, priduria: „Kaip šis didis kunigaikštis (Hugonas Kapetas) galėtų kaip karalienę pakęsti moterį, paimtą iš *savo paties vasalų* tarpo?“ Ir štai klausimas iš karto perkeliamas į asmeninę sritį. Griežtai paveldimu buvo laikomas tik vergo statusas. Nors laisvųjų žmonių teisėms praktiškai buvo būdinga begalė niuansų, jos priklausė nuo vietos, nuo sutartinių santykių pobūdžio, nuo faktinės (o ne gimimo) socialinės individo padėties.

Pagaliau atėjo XII a. ir XIII a. Idėjos ir teisė tuo metu patyrė neraiškų, bet lemiamą pokytį. Nunyko asmeninių ryšių galia; pagarba pamažu pavirto į palyginti tuščią iškilmingumą; nuo to meto į baudžiauninką, nelaisvą žmogų, Prancūzijoje buvo žiūrima jau ne kaip į savo senjoro „žmogų“, bet veikiau kaip į niekinamos klasės atstovą. Visur susiformavo paveldėjimu grindžiamos klasės ir kiekvienai jų buvo taikomos savos teisinės taisyklės. Tačiau kokia didžiulė šios raidos skirtumų įvairovė!²⁶ Anglijoje įsitvirtina *villainage*; tačiau tai bene vienintelė tikroji klasė. Laisviesiems žmonės taikoma teisė nesiskiria. Ant apatinių Prancūzijos visuomenės pakopų stovi baudžiauninkai, kurie nuo to meto nebegali tapti riteriais; ant viršutinių pakopų – kilmingieji, iš kitų gyventojų pamažu išsiskyrę tam tikromis ypatybėmis (kurios

²⁶ Plg. Marc Bloch, *Un problème d'histoire comparée : la ministerialité en France et en Allemagne*, in *Revue historique de droit français et étranger*, 1928, ypač p. 86 ir toliau.

²⁵ L. IV, c. 11.

kartais yra paprasčiausios ankstesniųjų papročių liekanos), susijusiomis su private, baudžiamąja, mokesčių teise. Galų gale Vokietijoje nuo pat XIII a. hierarchijos idėja davė tiesiog neprilygstamų vaisių. Tarnybiniai žmonės, kurie Prancūzijoje išnyko įtvirtinus patį klasės suvokimą, Vokietijoje tampa vienos, o pietuose – net dviejų aiškiai apibrėžtų socialinių kategorijų branduoliu. Iš vienos pusės – kilmingieji, iš kitos pusės – nelaisvųjų asmenų masė buvo padalyta į daugybę susiklojančių sluoksnių. Ne visi kilmingieji yra *ebenbürtig* (tos pačios aukštos kilmės), ne visi jų yra sudarę tinkamas jų luomui santuokas. Tad praktikos įkvėpti teisininkai, kad galėtų tinkamai suklasifikuoti aukščiausius visuomenės sluoksnius, sukūrė garsiąją *Heerschild* (rango lentelę) doktriną. Jie įsivaizdavo savitas kopėčias, ant kurių pakopų kiekviena tų grupių turi tiksliai nustatytą vietą. Vienai jų priklausantis asmuo negali priimti leno (*fief*) iš to, kuris stovi žemiau, kitaip jis atsiduria ant žemesnės pakopos.

Tai artimos ir viena laikės visuomenės; ir vieny, ir kitų raidos kryptis panaši – hierarchizavimo ir paveldimumo akcentavimo link; tačiau laikas ir raida išryškino tokio laipsnio skirtumus, kad jie beveik prilygo prigimtiniams skirtumams ir išryškino (bent aptariamiosiose visuomenėse) charakteringas priešpriešas. Štai ką atskleidė ką tik pateiktas glaustas pavyzdys. Kitos, paprasčiau suprantamos priešybės (nors jas paaiškinti gali būti sunkiau), atsiranda iš kitokio pobūdžio skirtumo, susijusio su tuo, kad vienoje visuomenėje išsilaiko, o kitoje, gretimoje, išnyksta kadaise joms abiem bendri institutai. Karolingų laikais, būsimojoje Prancūzijos teritorijoje, taip

pat ir žemėse, kurios vėliau tapo Vokietija, kiekvienoje senjorijoje didžiausioji nuomininkams skirtos žemės dalis buvo padalyta į ūkius (*manses*; taip dažniausiai buvo vadinama romanų šalyse) arba *hufen* (toks buvo germaniškas „ūki“ nusakantis terminas, kuris į lotynų kalbą dažnai verstas *mansus*). Labai dažnas atvejis, kad viename ūkyje gyveno keletas žemdirbių šeimų, tačiau senjorui ūkis buvo nedalomas vienetas; mokesčiai ir prievolės buvo apskaičiuojami ne dalimis, nuo paskirų ūkių sudariusių žemės lopinėlių ar pastatų, o nuo viso ūkio; iš principo nė viena iš šių smulkių agrarinių ląstelių neturėjo būti skaidoma. Pereikime į maždaug 1200 m. Prancūziją. Beveik niekur nekalbama apie *manse* kadastrinio vieneto prasme (ten, kur žodis tebevartojamas romaniškomis formomis *meix* arba *mas*, jis jau turi visai kitą – namo, kaimo vietovės centro – prasmę²⁷). Dokumentų rengėjai nebenurodo senjorijų dydžio pagal jų turimų ūkių skaičių. Senjoro surinktų mokesčių sąrašuose jau nėra tiesiog išvardijami ūkiai, kaip anksčiau; dabar juose arba labai smulkmeniškai išvardijamas sklypas po sklypo, arba bent vienas individas po kito. Taip yra dėl to, kad nebėra nustatyto dydžio nuomos valdų. Laukas, vynuogynas, sodas galėjo būti nepriklausomai vienas nuo kito, juos buvo galima padalyti paveldėtojams

²⁷ Be kita ko, tai buvo pradinė šio žodžio reikšmė (akivaizdus *mansus* ir *manere* ryšys); nuomojamos žemės buvo pavadintos pagal namą, „laukų motiną“, kaip rašoma skandinavų tekstuose. Išvestinė reikšmė įgijo techninę prasmę, ji išnyko drauge su institucija, kurią ji žymėjo. Pradinė reikšmė išliko arba buvo atgaivinta. Suprantama, kad galima tai vienur, tai kitur atrasti žodžio *manse* liekanų kadastrinėje šio žodžio prasmėje – šie vėlyvi liudininkai, kurių buvimas drauge byloja ir apie praeities dalykus, ir apie bendro pobūdžio pavertą, kurios išvengti pavyko tik saulelei senjorijų.

arba skirtingiems pirkėjams. Vokietijoje padėtis kitokia; *hufe*, kurį tebedraudžiama skaidyti, daugumoje senjorijų tebėra rentų ar prievolių surinkimo pagrindas. Tiesa, jis taip pat išnyks, tačiau lėtai ir greičiau tik iš kalbos, o ne faktiškai, nes iki pat feodalizmo pabaigos Vokietijos senjorai įvairiais būdais sieks išlaikyti nuomojamų žemių nedalomumo principą; panašu, kad jų amžininkai Prancūzijoje tokių pastangų beveik nedėjo. Atrodo, kad šis ryškus skirtumas turi be galo senas šaknis, mat šaltiniai byloja, kad vakarinėje buvusios Frankų imperijos dalyje ūkiai buvo skaidomi dar Karolio Plikagalvio laikais²⁸. Nesiimsiu nagrinėti priežasčių. Tačiau reikia pripažinti, kad jokia Prancūzijos ar Vokietijos kaimo istorija, kuri neatsižvelgtų į šį klausimą, neatliktų esminės savo užduoties. Jei žiūrėtume tik į vieną iš šių dviejų šalių, kurių vienoje senoji ūkių (*manse*) samprata išnyko, o kitoje – išliko, iškiltų pavojus šiuos reiškinius vertinti kaip visiškai natūralius, kuriems nereikia jokio paaiškinimo. Tik palyginimas gali atskleisti esamą problemą. Kokia didžiulė paslauga! Mat mokslui, kad ir koks jis būtų, nėra nieko pavojingiau už polinkį viską vertinti kaip „natūralų“ dalyką.

VII

Tiesa, kad šiandien lyginamoji kalbotyra vienu pagrindinių savo uždavinių laiko pastangas atskleisti originaliąsias skirtingų

kalbų ypatybes. Vis dėlto iš pradžių šios disciplinos pastangos buvo kreipiamos kita linkme – siekta nustatyti kalbų giminingumą ir tarpusavio ryšius, ieškota prokalbių. Indoeuropiečių kalbų grupės ribų nustatymas, pagrindinių „indoeuropiečių prokalbės“ elementų rekonstrukcija, be abejo, hipotetinė, bet pagrįsta tvirtomis prielaidomis, – štai keli ryškiausi metodo, visapusiškai grindžiamo lyginimu, triumfo momentai. Šiuo požiūriu socialines struktūras nagrinėjančios istorijos padėtis nepalyginamai prastesnė. Mat kalba turi gerokai vieningesnę ir lengviau apibrėžiamą struktūrą nei bet kokia institucijų sistema: iš čia sąlyginis kalbų giminingumo problemos paprastumas. M. Meillet rašo: „Iki šiol nepasitaikė atvejų, kurie būtų privertę manyti, kad kurios nors konkrečios kalbos morfologinė sistema yra dviejų skirtingų kalbų morfologijų mišinys. Visais iki šiol stebėtais atvejais esama tęstinės kalbos tradicijos“, nepriklausomai nuo to, ar ši tradicija būtų „įprasto tipo“ – t. y. kalbos perdavimas iš kartos į kartą, ar atsirandanti dėl „kalbos pokyčių“. Tačiau padarykime prielaidą, kad vieną dieną atrandame šiandien nežinomo fenomeno pavyzdžių – „tikrųjų“ kalbų derinių. Tą dieną (tęsiu Meillet citatą) „kalbotyrai prireiks naujų metodų“²⁹. Tačiau šią bauginančią „mišinio“ hipotezę, kuri, jei pasitvirtintų kalbos srityje, sukeltų sumaištį labiausiai dėl savęs užtikrintoje humanitarinių mokslų disciplinoje, patys faktai patvirtina kiekvienu visuomenių istorijos momentu. Visai nesvarbu, kad prancūzų kalba patyrė ypač didelę germanų kalbų įtaką leksikos ir,

²⁸ *Cap.*, Nr. 273, c. 30 (t. II, p. 323). Būtų galima mėginti su šiuo tekstu gretinti informaciją, kurią yra pateikęs dar Grigalius iš Turo (*Hist. franc.*, X, 7) apie *possessiones* (jos buvo romėnų-frankų žemės mokesčių skaičiavimo pagrindas) skaidymą. Tačiau čia ne vieta nagrinėti frankų *manse* ir romėnų *caput* ryšius – tai labai keblis tema.

²⁹ *La méthode comparative en linguistique historique*, p. 82–83.

be abejonės, fonetikos srityse; ji vis viena nevalingai ir labai dažnai patiems kalbantiems aiškiai nesuprantant susiformavo iš romėnų Galijoje vartotos lotynų kalbos; germanų palikuonys, pradėję kalbėti romaniškaisiais dialektais, iš tiesų perėjo nuo vienos kalbos prie kitos. Bet kas išdrįs pasakyti, kad prancūzų visuomenė Viduramžiais paprasčiausiai transformavosi iš galų-romėnų visuomenės? Lyginamoji istorija pajėgi atskleisti žmonių visuomenių ryšius, apie kuriuos anksčiau nežinota; tačiau tikėtis, kad ji padės iš iki šiol giminigomis nelaikytų visuomenių nustatyti, jog jos yra kadaise labai seniai nuo pradinės visuomenės, apie kurios egzistavimą anksčiau neįtarta, atsiskyrusios grupės – reiškia puoselėti viltį, kuri beveik visuomet pasmerkta žlugti.

Vis dėlto tam tikrais išskirtiniais atvejais palyginimas gali atskleisti ypač senus istorinius labai skirtingų visuomenių ryšius, bet jie, suprantama, nebūtų pagrindas spręsti apie bendrą giminystę, nebent būtų neįtikėtina drąsūs; vis dėlto jie bent priverstų pripažinti kažkada, senais laikais, buvus tam tikrą civilizacinę bendrystę. Mintis imtis agrarinių papročių tyrimo siekiant atkurti etninį Europos žemėlapi laikais, apie kuriuos nėra rašytinių liudijimų, jau seniai buvo aplankiusi įvairius mokslininkus. Visiems žinoma apie didžiules A. Meitzeno pastangas. Šiandien sutariama, kad jos visiškai nepasiteisino. Nenoriu čia išsamiai aptarinėti šios nesėkmės priežasčių, bet leiskite glaustai nurodyti esmines metodologines klaidas, kurias galima laikyti kaltomis dėl šios nesėkmės. A. Meitzenas 1) supainiojo tyrimą skirtingo pobūdžio faktų, kuriuos, tinkamai taikant metodą, būtų reikėję iš pat pradžių at-

skirti; turiu omenyje gyvenamąsias vietas ir laukų formą; 2) jis postulavo daugelio vienoje ar kitoje istorinėje (labai dažnai mums labai artimoje) epochoje stebėtų fenomenų „primityvų“ pobūdį, užmiršdamas, kad jie taip pat galėjo būti palyginti nesenų transformacijų padariniai; 3) daug (ir beveik išskirtinio) dėmesio skyrė materialaus pobūdžio faktams, bet nepakankamai atsižvelgė į socialinius papročius, kuriuos tie faktai tiesiog vertė į pojūčių kalbą; 4) kaip etninius elementus pasirinko tik istoriškai paliudytas grupės – keltus, germanus, slavus ir pan., kurie visi savo gyvenamosiose vietose buvo naujakuriai, ir taip griežtai atsisakė veiksmų laisvę suteikti anoniminei masei gyventojų, kurie toje teritorijoje buvo įsikūrę anksčiau (kalbininkų vartojamais terminais – vadinamajam substratui); nors niekas nerodo nei kad jie buvo sunaikinti invazijų metu, nei kad jie turėjo visiškai išsižadėti savo ankstesniųjų papročių. Iš šių klaidų galima nemažai pasimokyti; tai nereiškia atsisakyti tyrimo, tai reiškia jį tęsti taikant tikslesnį metodą, esant geriau informuotiems ir vadovaujantis kritine dvasia. Šioje vietoje reikia konstatuoti kelis dalykus. Kaimo teritorijos su išskaidytais, siaurais ir ilgais dirbamos žemės ruožais be užtvarų Europoje dengė neapbrėptus plotus – Angliją, Šiaurės ir Vidurio Prancūziją, beveik visą Vokietiją ir neabejotinai taip pat didelę Lenkijos ir Rusijos dalį. Tai labai skiriasi nuo kitų agrarinių formų – beveik kvadrato formos laukų Prancūzijos pietuose ar aptvertų teritorijų vakariniuose Prancūzijos ir Anglijos regionuose. Apskritai Europos agrarinis žemėlapis visiškai nesutampa su jos politiniu ir kalbiniu žemėlapiu. Gali būti, kad jis už pastaruosius ankstesnis.

Šiuo metu faktus renkame, o ne juos aiškina. Apsiribokime stebėtinais į akis krantinčiu pirmojo tipo teritorijų (ilgi ir atviri išskaidytos nuosavybės žemės ruožai) išplitimu visuomenėse, kurias, atrodo, skiria viskas; *a priori* pernelyg akivaizdu, kad tokiu atveju vieną po kitos reikės išmėginti labai skirtingas aiškinamąsias hipotezes – ne tik pradinės civilizacinės vienovės, tačiau ir skolinių, sklaidos aplink pradinį centrą, tam tikrų techninių procesų hipotezes. Aiškus tik vienas dalykas. Niekada nebus įmanoma tinkamai įvertinti Anglijos *open-field*, vokiečių *Gewannndorf*, prancūzų *champs ouverts*, jei bus žvelgiama atskirai tik į Angliją, Vokietiją ar Prancūziją.

Lyginamoji istorija pateikia galbūt aiškesnį ir įsakmesnį moralą, t. y. kad, tiesą sakant, metas atsakyti pasenusių topografinio pobūdžio padalijimų, į kuriuos manomės patalpiną socialines realijas. Jie nepajėgūs priimti turinį, kurį bandome į juos įsprausti. Vienas garbus eruditas kadaise parašė visą knygą apie tamplierius Ere ir Luaroje³⁰. Galime gardžiai pasijuokti iš tokio naivumo. Ar mes, istorikai, esame tikri, kad nekartojame vis tų pačių klaidų? Žinoma, neįprasta šiuolaikinius administracinius vienetus perkelti į Viduramžiais galiojusius suskirstymus. Tačiau kiek kartų patikėta, kad dabartinių valstybių sienos yra patogios ribos vienokam ar kitokiam praeities teisinių ar ekonominių

institucijų tyrimui atlikti? Dviguba klaida: visų pirma tai anachronizmas, antra – kokio aklo tikėjimo miglota istorine predestinacija reikia, kad šios ribos būtų laikomos kaip nors reikšmingomis, kad joms būtų suteikiama egzistencija prieš gimimą, kitaip tariant, prieš tikslų momentą, kai jos buvo nustatytos po sudėtingo karų ir susitarimo proceso? Be to, tai esminė klaida, kuri išlieka net tada, kai taikant iš pažiūros griežtesnį metodą pasirenkamos šiuolaikinės politinės, administracinės ar nacionalinės tiriamų faktų skirtys – nes kur matyta, kad socialiniai fenomenai, kad ir kokie būtų laikai, būtų staiga nustoję plėtotis ties tomis pačiomis ribomis, kurios kada nors būsiančios politinių galybių ar tautų ribos? Visi žino, kad *oil* ir *oc* kalbų tarmių riba arba, galima sakyti, marginalinė zona, kaip ir riba tarp *oil* kalbos ir germanų kalbų, neatitinka jokių valstybių ar didelės senjorijos sienų. Tą patį būtų galima pasakyti apie kitus civilizacijos faktus. Tyrinėti Prancūzijos miestus Viduramžiais, miestų renesanso laikotarpiu – tai reiškia į viena suplakti du visiškai skirtingus dalykus, kurie turi tik bendrą vardą – senuosius Viduržemio jūros baseino miestus, tradicinius aplinkinių teritorijų centrus, *oppida*, kuriuose visais laikais gyveno galingieji, senjorai ir „riteriai“; ir likusios Prancūzijos dalies miestus, kurių gyventojai visų pirma buvo pirkliai ir kuriuos perkūrė būtent jie. O kaip pastarojo tipo miestus visiškai savavališkai atskirti nuo analogiško tipo miestų Vokietijoje, Reino krašte? Ar nebūna, kad istorikas, ėmęsis tirti feodalinę sistemą Viduramžių Prancūzijoje ir pradėjęs ją studijuoti nuo regiono į šiaurę nuo Luaros, sklaidydamas tekstų apie Langedoką lapus, labai dažnai pasijunta tarsi

³⁰ Ch. Métais, *Les Templiers en Eure-et-Loir*, 1896. Tokio anachronizmo pavyzdžių yra daugiau negu būtų galima pamanyti. Antai, kalbant apie tą patį departamentą, Henry Lehr, *La Réforme et les églises réformées dans le département actuel d'Eure-et-Loir* (1523–1921), 1912; kalbant apie kaimyninį regioną, žr. Abbé Denis, *Lectures sur l'histoire de l'agriculture dans le département de Seine-et-Marne*, 1880 (didžioji veikalo dalis skirta laikotarpiui iki Revoliucijos).

būtų kitoje, svetimoje šalyje, bet jaučiasi visai kitaip, kai skaito tekstus, susijusius su Heno ar net Mozelio apylinkėmis?

Jei norime pagaliau atsikratyti dirbtinumo, nagrinėjant kiekvieną Europos socialinio gyvenimo aspektą skirtingais jo gyvavimo momentais, reikės nubrėžti savas, tikras geografines ribas, nustatytas ne iš išorės, o iš vidaus. Tai keblus užsiėmimas, reikalaujantis didelio atsargumo ir reiškiantis begalę ieškojimų apgraibomis. Bet atmesti jį reikštų pripažinti savo tingumą.

VIII

Grįžkime prie praktikos. Tad kaip reikėtų dirbti?

Savaime suprantama, lyginimas bus vertingas tik tada, jei jis bus pagrįstas išsamių, kritinių ir solidžiai patvirtintų faktų tyrimu. Bet taip pat akivaizdu, kad žmogaus galios ribotos ir, atliekant tiesioginius tyrimus, sunku apimti pernelyg plačius geografinius ar chronologinius mastus. Lyginamasis darbas tikrąja to žodžio prasme neišvengiamai bus tik nedidelės istorikų dalies užsiėmimas. Vis dėlto galbūt jau metas imtis šio darbo organizavimo ir jam rasti vietą universitetuose³¹. Vis dėlto ne-

³¹ Manau, kad čia turėčiau pridurti svarstymą, susijusį būtent su Prancūzijos universitetais ir kuriam kongreso Osle metu buvo ne vieta. Mūsų aukštąjį mokslą varžo bakalauro studijų programos ir dar labiau, pagrindiniuose fakultetuose – agrežė konkursų programos, kurias dėstytojas jau parengtas gauna iš komisijos narių. Tiesa, nei vienos, nei kitos nesiriboja vien Prancūzijos istorija, jose beveik visada įtraukta užsienio istorijos klausimų. Tačiau dėl praktinių ir visiškai teisėtų sumetimų kiekvienas tų klausimų paprastai vertinamas iš nacionalinių perspektyvų. Tad gali būti, kad dėstytojui teks skaityti paskaitas ar vesti seminarus apie, tarkim, Anglijos ar Vokietijos institucijas; tačiau gerbdamas jam patiktų studentų didžiai gerbtinus interesus, jis tik labai išskirtiniais atvejais galės savo užsiėmimuose skirti laiko tam tikroms problemoms, kurias šiandien būtina

slepiame – konkretūs daugybės sričių tyrimai pažengę dar labai menkai, tad į priekį judama labai lėtai. Kaip nuo seno sakoma – metų metai analizės dėl vienos sintezės dienos³². Tačiau šis posakis pernelyg dažnai kartojamas be būtinios jį pataisančios išlygos – „analizė“ „sintezei“ bus galima panaudoti tik tada, jei nuo pat pradžių apie sintezę pagalvota ir pasirinkta, kad analizė sintezei būtų naudinga.

Monografijų autoriams reikia pakartoti, kad jie privalo skaityti tai, kas jau anksčiau paskelbta analogiškais jų nagrinėjamomis temomis, ne tik apie jų tiriamą regioną (taip daro visi) ir ne tik apie artimiausius regionus, bet ir apie tolimesnes visuomenes, kurias nuo jų tiriamųjų skiria politinės aplinkybės ar tautybė (tai daroma pernelyg retai). Drįsčiau pridurti – reikia skaityti ne tik bendro pobūdžio vadovėlius, bet, jei įmanoma, ir išsamias monografijas, panašias į tas, kurias planuojama rašyti – paprastai jos turi išskirtinio gyvybingumo ir pateikia gerokai daugiau informacijos nei glaustos apybraižos. Skaitydami šiuos tekstus jie atras elementų savo klausimynui ir galbūt svarbių hipotezių, kurios gali rodyti tyrimo kryptį iki tol, kai tyrimo eiga parodys, ar jas reikia patikslinti, ar atmesti. Jie išmoks pernelyg nesureikšminti vieti-

spręsti taikant lyginamąjį metodą, pvz., senjorų ir vasalų sistema Vakarų Europoje, miesto visuomenių vystymasis, agrarinė revoliucija. Kadangi dėstymas ir asmeninis interesas dėl pačios dalykų prigimties savaime glaudžiai susiję, tai galima įsivaizduoti, kaip ši padėtis kenkia mūsų tyrimams.

³² Tiksliai citata: „Dėl vienos sintezės dienos reikia daugybės metų analizės“ (pranc. *Pour un jour de synthèse il faut des années d'analyse*), Fustel de Coulanges, *La Gaule romaine*, red. C. Julian, p. xiii, 1875 m. pratarmė. Žr. Henri Berr apmąstymus in *Bulletin du centre international de Synthèse*, 1928 m. birželio mėn., p. 28.

nių pseudopriežasčių. Kartu jie išsiugdys jautrumą specifiniams skirtumams.

Tiesa, raginti eruditus atlikti šį pradinį knyginių tyrimą nereiškia užtikrinti, kad jiems pasiūlytas kelias bus visiškai lygus. Nenoriu imtis detaliai aptarinėti materialinių nepatogumų. Vis dėlto kodėl nepriminus, kad tie nepatogumai dideli? Į draugę surinkti bibliografinę informaciją sudėtinga, bet gauti prieigą prie veikalų dar sudėtingiau. Gera suorganizavus tarptautinį knygų skolinimą iš bibliotekų, kuris kai kuriose šalyse, kurios iki šiol godžiai saugojo savo turtus, yra operatyvus ir populiarus, lyginamajai istorijai būtų pasitarnauta labiau nei pažėrus daugybę išmintingų patarimų. Vis dėlto pagrindinė kliūtis yra intelektualinio pobūdžio; ji kyla dėl darbo įpročių, kuriuos, suprantama, galima pakeisti.

Kai vienos konkrečios kalbos studijoms atsidėjusiam kalbininkui prisireikia gauti informacijos apie kitos kalbos bendrąsias charakteristikas, paprastai didelių sunkumų neiškyla. Jo skaitomoje gramatikoje faktai pateikiami pagal klasifikaciją, kuri menkai skiriasi nuo jo paties naudojamos, jie išdėstomi taikant daugiau ar mažiau panašias formuluotes, kurias jis atpažįsta. Koks nelaimingas istorikas, palyginti su kalbininku! Jei istorikas yra gerai susipažinęs su prancūzų visuomene ir, pavyzdžiui, pageidauja vieną ar kitą aspektą palyginti su tuo, ką analogiško gali pasiūlyti gretima visuomenė (tarkim, Vokietijos) ir pavarto kelis šiai skirtus veikalus (ir visai nesvarbu, jei tai patys elementariausi vadovėliai) – jį staiga persmelkia jausmas, kad jis per miglas mėgina patekti į visai kitą pasaulį.

Kalbos skirtumas? Nebūtinai, nes nėra principinių kliūčių, dėl kurių dviejų skirtingų kalbų mokslinė leksika negalėtų

daugiau ar mažiau tiksliai sutapti. Gamtos mokslai pateikia gausybę panašių atitikties pavyzdžių. Bėda ta, kad perėjus nuo vokiečių parašyto veikalo prie prancūzų parašyto teksto labai dažnai žodžiai būna neišverčiami. Kaip į prancūzų kalbą išversti vokišką *Hörige*? O į vokiečių kalbą prancūzų kalbos *tenancier*? Galima numatyti galimus vertimo variantus, tačiau tai būtų arba perifrazės (*Hörigen* atveju – „senjorijos priklausomi asmenys“), arba apytiksliai vertimai (*Zinsleute* būtų tik duoklę mokantys nuomininkai, pranc. *tenanciers en censive*, o tai atskiras platesnės sąvokos atvejis³³), be to, tai labai dažnai (toks yra *Hörigen* atveju pasiūlyto atitiktens atvejis) palyginti retos, knygose nevartojamos išraiškos. Jei tik galėtume šią paralelizmo stoką paaiškinti perdėta abiejų pusių ištikimybe Viduramžių liaudies kalbų vartosenai, kurios skirtumai yra istorinis faktas ir jį reikia priimti. Bet toli gražu! Daugumą šių tarpusavyje nederančių terminų išgalvojo ar bent jau patikslino ar išplėtė jų reikšmę būtent istorikai. Techninę leksiką sukūrė patys, kartais klysdami, kartais ne visai sąmoningai. Kiekviena nacionalinė mokykla sukūrė savų terminų, negalvodama apie kaimynus. Taip Europos istorija pavirto tikru Babeliu. Nepatyrusiems tyrinėtojams – o galiausiai koks tyrinėtojas, išėjęs iš savo nacionalinės srities, nėra vertas šio epiteto? – tai didelių pavojų šaltinis. Man buvo labai sunku įtikinti istoriką, kuris vienoje kadaise germaniška buvusioje šalyje tyrinėjo bendruomeninės žemės,

³³ Žinoma, būtų galima suformuluoti kažką panašaus į „Inhaber der Leihgüter“, bet kas tokias formuluotes vartoja? *Hörige*, kita vertus, nėra visai tiksliai tas pats kas *tenancier*; to žodžio prasmė yra platesnė. Ispanų kalboje (tuo įsitikinau vieno vertimo atveju) visai nėra žodžio, kuriuo būtų galima išversti *tenure*.

kurią kartu dirbo keli susivieniję kaimai, t. y. tai, kas vokiečių veikaluose (bent tam tikros epochos) vadinama *Mark*³⁴, reiškini, kad analogiškos praktikos egzistavo ir kartais tebeegzistuoja daugybėje šalių už Vokietijos sienų ir visų pirma – Prancūzijoje. Nes tokio pobūdžio bendruomeninei žemei apibūdinti prancūzų knygose nėra konkretaus žodžio.

Tačiau leksikos neatitikimas tiesiog išreiškia dar didesnį darnos stygių. Ir vienur, ir kitur beveik niekada nėra užduodami tie patys klausimai, nesvarbu, ar tai būtų prancūzų, vokiečių, italų, anglų atliekami tyrimai. Kiek anksčiau pateikiau amžino nesusipratimo pavyzdį, susijusį su agrarinėmis transformacijomis. Nebūtų itin sunku rasti ir kitų, ne mažiau išraiškingų pavyzdžių: dėl *ministérialité* (specifinė kilmingųjų tarnų grupė Viduramžiais), kuri Prancūzijoje ir Vokietijoje iki šių dienų buvo visiškai ignoruojama aprašant Viduramžių visuomenes; dėl teisės į teisingumo vykdymą, kuri skirtingose šalyse pateikiama vadovaujantis visiškai skirtingomis klasifikavimo sistemomis. Štai, istorikui kyla klausimas, ar tam tikras institutas ar koks faktas iš jo nacionalinės praeities randamas ir kitur, kokias transformacijas jis patyrė, kada nustojo plėtotis, kaip atrodo klestėjimo laikais? Ir jam dažniausiai neįmanoma patenkinti šio teisėto smalsumo, nes kai skaitomoje literatūroje jis nieko neranda dominančiais klausimais, jis visada gali suabejoti – ar tylą knygose galima aiškinti pačia dalykų tyla, ar užmarštimi.

³⁴ Šiandien neturėtų kilti nė menkiausias abejonės dėl to, kad šis žodis niekada neturėjo tokios siauros specializuotos reikšmės, ir jį, kaip *Allmende*, reikėtų laikyti tiesiog *communal* atitikmeniu. Plg. G. v. Below, *Allmende und Markgenossenschaft*, in *Vierteljahrsch. Für Sozial und Wirtschaftsgesch.*, 1903.

Manau, kad šiame kongrese bus keliamas daug klausimų apie tautų sutaikymą per istoriją. Nebijokite – nepulsiu staiga eksromptu nagrinėti šios itin delikačios temos. Lyginamoji istorija, kaip aš ją suprantu, yra kiauurai mokslinė disciplina, kurios tikslas yra pažinimas, ne praktika. Bet ką pasakytumėte apie tai, jei pasiūlyčiau suderinti savo terminologiją ir savo užduodamus klausimus? Pirmiausia kreipiuos į bendro pobūdžio vadovėlių autorius – jų, kaip informacijos teikėjų ir gidų, vaidmuo ypač svarbus. Dabar neprašau jų išeiti iš savo nacionalinių ribų, kuriose jie paprastai užsisklendžia. Jos yra akivaizdžiai dirbtiniai dalykai, tačiau praktinė būtinybė jas vis dar primeta. Tik labai pamažu mokslui pavyks tiksliau prisitaikyti prie faktų. Tačiau prašau jų jau dabar neužmiršti, kad jų knygos bus skaitomos ir už jų nacionalinių sienų. Labai jų prašau, kaip prašiau monografijų autorių, kad savo darbo planus, keliamas problemas, vartojamus terminus rinktųsi atsižvelgdami į tai, ką pateikia kitose šalyse atlikti darbai. Taip, paskatinta abipusės geros valios, pamažu galės susiformuoti bendra mokslinė kalba – ir kaip ženklų sistema, ir kaip klasifikavimo tvarka. Lyginamoji istorija, kurią bus paprasčiau pažinti ir kuria bus paprasčiau užsiimti, pagyvins vietinių realiųjų tyrimus, be kurių ji neįmanoma, tačiau ir šie be jos nepasiekia savo tikslo. Vienu žodžiu, skirtingų nacionalinių mokyklų atstovų prašyčiau liautis be paliovos plepėti, nesuprantant vieniems kitų. Kurčiųjų pašnekesys, kai kiekvienas atsako visai ne į tai, ko klausia kitas – senas komedijos meno triukas, kurį nesunku pritaikyti ir taip smagiai nusiteikusiai publikai prajuokinti. Tačiau intelektualui jo nesiūlyčiau.